

معرفی یک نسخه خطی مصور از دیوان حافظ* (علمی - پژوهشی)

پروفسور سید امیر حسین عابدی
دانشگاه دهلی

چکیده:

مقاله حاضر به قصد معرفی یک نسخه خطی مصور از دیوان حافظ که در موزه انستیتوت غالب دهلی نو به شماره ۱۹۵۴/۱۱/۲۴ نگهداری می شود، نوشته شده است. متأسفانه این نسخه از آخر ناقص است. دو صفحه اول آن مطلقاً و مذهب می باشد و پس از هر غزل، قطعه و رباعی، یک رباعی خیام هم به خط ریز نوشته شده است. در این مقاله نسخه یاد شده با ۱۹ نسخه مقایسه شده و اختلافات بین آنها ذکر شده است.

واژگان کلیدی:

نسخه خطی مصور، نسخه، رباعیات، مقطعات، قصیده، غزلیات.

یک نسخه خطی مصور از دیوان حافظ در موزه انستیتوت غالب دهلی نو نگهداری می شود^۱ که دارای هفت مینیاتور مکتب شیراز و مزایای گوناگون می باشد. مرحوم

آقای R.P.Gaeukr، نسخه نامبرده را به انستیتوت اهدا کرده بودند. غالباً اصلاً به مؤسس انستیتوت و رئیس اسبق جمهوری هند، مرحوم فخرالدین علی احمد تقدیم کرده بودند که وزیر صناعات هم بودند. متأسفانه این نسخه از آخر ناقص است. غالباً نسخه نامبرده در لیست سال پیش استنساخ گردیده است. دو صفحه اول این نسخه مطلقاً و مذهب است. یکی از مزایای نسخه نامبرده این است که تقریباً پس از هر غزل، مثنوی و قطعه و رباعی، یکی رباعی عمر خیام هم به خط ریز استنساخ گردیده است. مزیت دیگر در داشتن هفت مینیاتور است که در آنها ایات ذیل از حافظ مصور گردیده است:

- ۱- گل در بر و می برکف و معشوق به کام است   سلطان جهانم به چنین روز غلام است
- ۲- برو ای زاهد خود بین که ز چشم من و تو   در مجلس ما ماه رخ یار تمام است
- ۳- یارب این بچه ترکان چه دلیرند به خون   که به تیر مژه هر لحظه شکاری گیرند
- ۴- واعظ ما بوی حق نشنید، بشنو کین سخن   در حضورش نیز می گویم، نه غیبت می کنم
- ۵- خنک چو گانی چرخ رام شد در زیر زین   شهسوارا خوش به میدان آمدی گویی بزین
- ۶- صوفی ز کنج صومعه با پای خم نشست   تا دید محتسب که سبو می کشد به دوش
- ۷- رفتم به باغ صبحدمی تا چنم گلی   آمد به گوش ناگهم آواز بلبل
- مسکین چو من به عشق گلی گشته مبتلا   واندر چمن فکنده ز فریاد غلغلی
- گل یار حسن گشته و بلبل قرین عشق   این را تفضلی نه و آنرا تبدلی
- چون کرد در دلم اثر آواز عندلیب   گشتم چنانکه هیچ نماندم تحملی
- بس گل شکفته می شود این باغ را ولی   کس بی بلای خار نچیدست از او گلی
- حافظ مدار امید فرح از مدار چرخ   دارد هزار عیب، ندارد تفضلی

اینجانب غزلیات این نسخه را با نسخه علامه قزوینی و نسخه های دیگر چاپی معتبر و غیر معتبر مقایسه نموده ام، اما قبل از این که در تفصیلات مروری بکنیم، نشانه های اختصاری نسخه های چاپی داده می شود:

ق= دیوان خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی، به اهتمام محمد قزوینی و دکتر قاسم غنی، به سرمایه کتابخانه زوّار، چاپ سینا، تهران.

ن = دیوان خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی، به اهتمام سید محمد رضا جلالی نائینی و دکتر نذیر احمد، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۰.

گ = دیوان حافظ، تصحیح و تنقیح سید محمد راستگو، نشر خرم، ۱۳۷۵.

ع = دیوان حافظ بر اساس سه نسخه کامل کهن به تصحیح دکتر اکبر بهروز- دکتر رشید عیوضی، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۳، چاپخانه مهارت، بهار ۱۳۶۶.

د = دیوان حافظ، به تصحیح مسعود فرزاد، به کوشش علی حصوری، انتشارات همگام، ۱۳۶۱.

ف = دیوان خواجه شمس الدین محمد حافظ، به تصحیح و توضیح سید علی محمد رفیعی، چاپخانه آرمان، ستارگان، ۱۳۷۲.

ط = غزلیات حافظ، بر اساس مجموعه لطایف و سفینه ظرایف، سیف الله هروی، هم عصر حافظ، خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران، دهلی نو، ۱۹۹۱.

پ = لسان الغیب، خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی، پژمان بختیاری، چاپ پنجم، کتابخانه ابن سینا، چاپخانه بانک بازرگانی.

ل = دیوان حافظ، مطبع نول کشور، ۱۸۷۲ و ۱۹۱۷، ۱۹۹۲، ۱۲۸۹ ..

م = دیوان حافظ، مصحح ابوالفتح عبدالرحیم، مطبع جامعه عثمانیه، حیدرآباد دکن.

می = دیوان حافظ، مطبع نامی.

ج = دیوان کهنه حافظ، به کوشش ایرج افشار، مؤسسه امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۶.

س = غزلیات حافظ، بر اساس نسخه مورخ ۸۱۳ . ، موزه سالار جنگ (نسخ فارسی، ۲۲۸۹/۳۶)، تنظیم و ترتیب نذیر احمد، مرکز تحقیقات فارسی، خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران، دهلی نو، ۱۹۹۱.

خ = دیوان حافظ، نسخه شاهان مغلیه، خدا بخش اورنیتل پیک اریتربری، پتنه، ۱۹۹۲.

ح = دیوان حافظ، بر اساس نسخه مورخ ۸۱۸ .، کتابخانه آصفیه حیدرآباد دکن، اکنون به نام مخطوطات و اداره تحقیقات، آندر پردیش.

ی = دیوان حافظ، مطبع قیومی، کانپور.

ص = دیوان حافظ، مع اصطلاحات صوفیه، مطبع نامی، لکنهو، ۱۹۰۳.

ض = دیوان حافظ با ترجمه اردو، از قاضی سجّاد حسین، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، مؤسسه انتشارات اسلامی، لاهور، ۱۹۸۳.

مج = دیوان حافظ مترجم، مطبع مجیدی، کانپور.

غزلیات و مقطعات و رباعیات ذیل که در نسخه قزوینی نیست، و در نسخه های دیگر موجود است:

ما برفتیم تو دانی و دل غم خور ما^۲

صبح دولت می دمد کو جام همچون آفتاب^۳

زباغ وصل تو یابد ریاض رضوان آب^۴

گفتم که خطا کردی و تدبیر نه این بود^۵

من و صلاح و سلامت کس این گمان نبرد^۶

مژده ای دل که مسیحا نفسی می آید^۷

مرا می دگر باره از دست برد^۸

در هر هوا که جز برق اندر طلب نباشد^۹

دلا چندم بریزی خون ز دیده شرم دار آخر^{۱۰}
 صبا به مقدم گل روح تازه بخشد باز^{۱۱}
 جانان ترا که گفت که احوال ما می‌پرس^{۱۲}
 نیست کس را ز کمند سر زلف تو خلاص^{۱۳}
 حسن و جمال تو چنان جمع گرفت طول و عرض^{۱۴}
 ز چشم بد رخ خوب ترا خوب حافظ^{۱۵}
 رهروان را عشق بس باشد دلیل^{۱۶}

مقطعات:

خسرو دادگرا شیر دهد بهر گفت... ارزانی^{۱۷}
 حسن این نظم از بیان مستغنی است... دلیل^{۱۸}
 دل نبند ای مرد بخرد بر سخای عمرو و زید... گشاد^{۱۹}
 بر تو خوانم ز دفتر اخلاص... بخشش^{۲۰}
 صباح جمعه بُد و سادس ربیع اول... زایل^{۲۱}
 آصف عهد زمان جان جهان تورانشاه... نکشت^{۲۲}
 ... خواجه عادل طاب مثواه... حیاتش^{۲۳}
 رحمان لایموت چو آن پادشاه را... لایفوت^{۲۴}
 بهاءالحق والدین طاب نموده... جماعت^{۲۵}
 مجدالدین سرور سلطان اسمعیل... نطق^{۲۶}

رباعیات:

جز نقش تو در نظر نیامد ما را^{۲۷}
 نی قصه آن شمع چگل بتوان گفت^{۲۸}

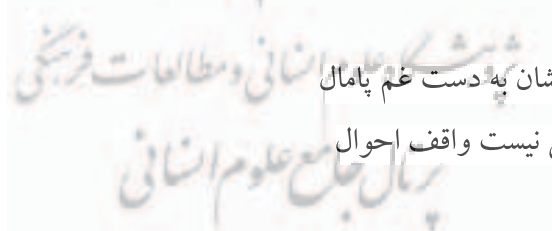
امشب زغمت میان خون خواهم خفت^{۲۹}
 ماهی که قدش به سرو می ماند راست^{۳۰}
 هر دوست که دم زد ز وفا دشمن شد^{۳۱}
 زان باده دیرینه دهقان پرورد^{۳۲}
 عشق رخ یار بر من زار مگیر^{۳۳}
 ایام شباب است شراب اولی تر^{۳۴}
 در سنبلش آویختم از روی نیاز^{۳۵}
 مردی زکننده خیر پرس^{۳۶}
 چشم تو که سحر بابلست استادش^{۳۷}
 چون جامه زتن برکشد آن مشکین خال^{۳۸}
 مقبول دل خاصی و مشهور عوام^{۳۹}
 چون باده زغم چه بایدت جوشیدن^{۴۰}
 چشمت که فسون و رنگ می بارد ازو^{۴۱}
 گر همچو من افتاده این دام شوی^{۴۲}
 قسام بهشت و دوزخ آن عقده گشای^{۴۳}

البته قصیده و غزلیات و مقطعات ذیل، اقبال در نسخه های معتبر کتبی ثبت نشده

است:

قصیده:

مرا دلی است پریشان به دست غم پامال
 چنانکه هیچ کسی نیست واقف احوال

غزلیات:

می زخم هر نفس از دست فراق فریاد^{۴۴}
 سر سودای تو اندر سر ما می گردد
 کارم زدور چرخ به سامان نمی رسد^{۴۵}
 دل شوق لب مدام دارد^{۴۶}
 صورت خوبت نگارا خوش به آیین بسته اند^{۴۷}
 ساقیا باده شباب بیار^{۴۸}
 گرد عذار یار من تا بگرفت طول و عرض
 روز عید است و من امروز در آن تدبیرم^{۴۹}

مقطعات:

ایام بهار است و گل و لاله و نسرين ... چرایی^{۵۰}
 آن کیست که تا به حضرت سلطان ادا کند ... پدید^{۵۱}
 مثال چرخ نه بینیم و نشنویم همی ... ک^{۵۲}
 غزل ذیل فقط در یک یا دو نسخه غیر معتبر موجود است:
 ما پیش خاک راه تو صد ره نهاده ایم^{۵۳}

نتیجه گیری:

بر اساس آنچه گذشت، مشخص می شود که تعداد ۱۵ غزل، ۱۰ قطعه، ۱۷ رباعی در نسخه قزوینی وجود ندارد، ولی در نسخه های دیگر موجود است. تعداد ۲ قصیده، ۸ غزل و ۳ قطعه در هیچ یک از نسخه های معتبر چاپی ثبت نشده و تنها چند نسخه غیر معتبر چاپی، از جمله نسخه های حافظ با علائم اختصاری ل، ی، میج، می، ض آنها را در شمار اشعار حافظ آورده اند.

غزل «ما پیش خاک راه تو صد ره نهاده ایم» نیز فقط در چند نسخه غیر معتبر با علائم اختصاری ض، ی، ل، و، ص وجود دارد.

یادداشتها:

۱- شماره ۱۹۵۴/۱۱/۲۴

۲- د، ع، ل، میج، می

۳- ن، د، ع، ف، ل، ی، می

۴- ع، ل، میج، ی، می

۵- د، ن، ل، میج، ی

۶- پ، د، ل، میج، ی

۷- پ، د، ن، ج، ع، ل، میج، می

۸- ف، ل، میج، ی، می

۹- د

۱۰- د، ل، میج، ی، می

۱۱- س، ل، میج، ی، می

۱۲- پ، ع، د، ن، ج، گ، ف، ل، میج، ی، می

۱۳- ف، ل، میج، ی، می

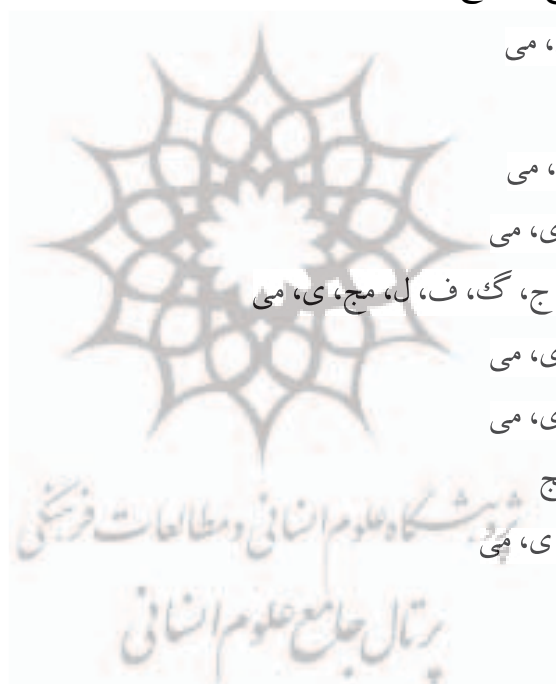
۱۴- ف، ل، میج، ی، می

۱۵- ی، ف، ل، میج

۱۶- ج، ض، میج، ی، می

۱۷- ن، پ، ل، ی

۱۸- ن

۱۹-ن، ل

۲۰-ن

۲۱-د، ج، ی

۲۲-ل، ن، ف، ی

۲۳-ن، ی

۲۴-ل، ن، پ، ج

۲۵-ج، ن، پ، ل

۲۶-ن، پ، ل، ی

۲۷-ن، ل، ی

۲۸-ن، پ، ف

۲۹-ن

۳۰-ن، ف

۳۱-ص، ن، پ، ل، ی

۳۲-ص، ن، ل، ی

۳۳-ن، ف

۳۴-ص، ن، ل، ی

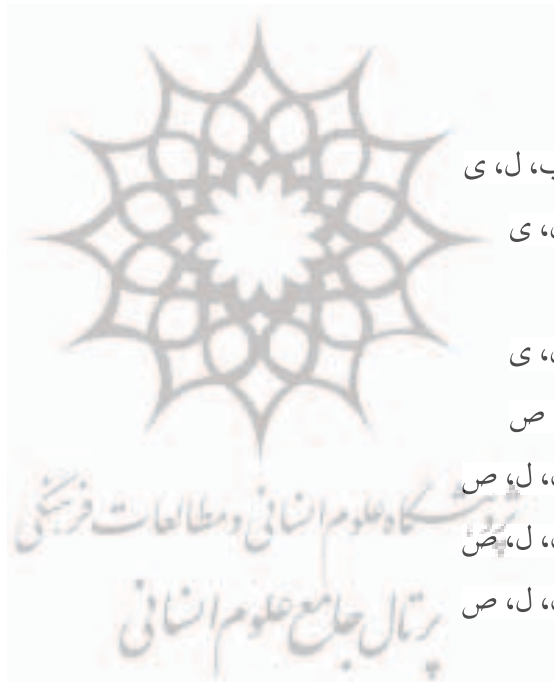
۳۵-ن، ل، ی، ص

۳۶-ی، ن، ف، ل، ص

۳۷-ی، ن، ف، ل، پ، ص

۳۸-ی، ن، ف، ل، ص

۳۹-ن، د

۴۰- ی، ن، ف، ل، ص

۴۱- ن، پ، ل، ی

۴۲- ن، ل، ی، ص

۴۳- ن، پ، ف، ی، ص

۴۴- ل، ی

۴۵- ل، ی

۴۶- ل، میج

۴۷- می

۴۸- ل، ی، می

۴۹- میج، می، ض، ل

۵۰- ص

۵۱- ی

۵۲- ی

۵۳- ض، ی، ل، ص

